

Ewa Zmuda

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków

RĘKOPISY Z ARCHIWUM KARMELITANEK BOSYCH W KRAKOWIE, NA WESOŁEJ, JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ JĘZYKOZNAWCZYCH

WPROWADZENIE

Kompleks budynków przy ul. Kopernika – obejmujących klasztor karmelitanek bosych oraz kościół przylegający do klasztoru, z dwoma dziedzińcami wewnątrz – stanowi cenny barokowy zabytek, ale to również miejsce z przejmującą historią oraz wciąż zachowane archiwum zawierające m.in. bezcenne dla badaczy rękopisy z minionych wieków. Zakon karmelitów wyróżnia się spośród innych klasztorów – których w Małopolsce nie ma – regułą, historią – zwłaszcza powstania – i duchowością, jak się okazuje, mimo postępującej laicyzacji, wciąż atrakcyjną dla wielu chrześcijan.

REGUŁA

Reguła zakonu karmelitańskiego została napisana między 1206 a 1214 r. przez Alberta Avogadro¹. Wstępne zaakceptowanie formuły życia nadanej karmelitom przez św. Alberta wyraził papież Honoriusz III, zaś ratyfikacja potwierdzona została w 1229 r. trzema listami Grzegorza IX. W połowie XIII w. na prośbę zakonników papież Innocenty IV zleca zmiany i poprawienie niejasnych punktów reguły. Od tego momentu karmelici stali się oficjalnie zakonnikami, a od 1298 r. (ostatnia faza tego procesu to rok 1432) otrzymali status zakonu żebrzącego².

Reguła Karmelu powstała w okresie szczególnie dynamicznego rozwoju różnych form życia zakonnego (który miał miejsce między XI a XIII w.)³. Jednak początki Karmelu są inne, niż pozostałych zakonów.

¹ Święty Albert Avogadro (Albert z Vercelli vel Albert Jerozolimski) ur. ok. 1149 r. W 1205 r. został patriarchą Jerozolimy, zginął zasztyletowany podczas procesji w 1214 r.

² Otrzymali pozwolenie na posiadanie domów w miastach, wspólne posiłki w refektarzu, odmawianie Godzin, kwestę jako formę apostołstwa (zob. K. W a a j m a n, *Reguła Karmelu z perspektywy historycznej* [w:] *Reguła Karmelu. Nowe horyzonty*, przeł. s. Emmanuela (M. Pliś), Kraków 2001, s. 16).

³ Por. powstanie reguł św. Augustyna czy św. Benedykta.

W odróżnieniu od innych zakonów, karmelici nie mają wielkiej charyzmatycznej postaci jako swego fundatora. Trudno jest także wskazać dokładną datę ich powstania⁴.

Powstawanie zakonu karmelitańskiego można podzielić na trzy fazy⁵: fazę pustelników (kilku pielgrzymów zamieszkało na górze Karmel, wybrali przełożonego, „przebywali w osobnych celach, rozmyślali nad słowem Bożym, oddawali się modlitwie i pracy w milczeniu”)⁶; fazę pustelników żyjących we wspólnocie na górze Karmel oraz fazę braci żebrzących w Europie (górze Karmel zaczęli opuszczać w 1238 r.)⁷. Ślady tych etapów powstawania widać w samej *Regule*, która przedstawia „trzy koncepcje życia zakonnego: eremicką, cenobicką i żebraczą”⁸.

Jak zauważają badacze, w *Regule* widoczne są ślady tradycji biblijnej, ale także tradycji monastycznych (ślady starożytnych reguł monastycznych), zwłaszcza *Reguły św. Augustyna*⁹. Spoglądając zaś na kształt gatunkowy *Reguły* Karmelu, należy zaznaczyć, że posiada cechy listu¹⁰. Jak zauważa z kolei o. Kees Waajiman, „choć jego *Reguła* jest krótsza od innych reguł monastycznych tamtego okresu, to dzięki swej zwięzłości posiada wyrazistość poematu – kilka warstw znaczeniowych równocześnie nakłada się na siebie”¹¹.

KARMEELITANKI W KRAKOWIE...

Karmelitanki bose zostały sprowadzone do Polski przez swoich współbraci (którzy od 1605 r. mieli swój klasztor w Krakowie)¹², a koszty całego przedsię-

⁴ J. Zieliński, *Tajemnice góry Karmel. U karmelitańskich źródeł*, Kraków 2002, s. 1.

⁵ Zob. K. Waajiman, dz. cyt., s. 13; por. też C. Ciconetti, *Historia Reguły [w:] Droga Alberta*, Rzym – Barrington 1989, s. 23–49.

⁶ K. Waajiman, dz. cyt., s. 13.

⁷ Napływ islamu uniemożliwił karmelitom dalszy pobyt na górze Karmel.

⁸ K. Waajiman, dz. cyt., s. 14.

⁹ Por. G. Helewa, *Słowo Boże a Reguła Karmelu* [w:] *Reguła Karmelu. Nowe horyzonty*, przeł. s. Emmanuela (M. Pliś), Kraków 2001, s. 24–51; K. Waajiman, dz. cyt., s. 7–23.

¹⁰ Zgodnie ze schematem: *prologus, exordium, narratio, petitio, conclusio*.

¹¹ K. Waajiman, dz. cyt., s. 7. Waajiman następująco podsumowuje swoje uwagi na temat reguły: „Z punktu widzenia literackiego *Reguła* jest listem; z perspektywy historycznej – jest dokumentem epoki, w której powstał Zakon Karmelitański; z perspektywy prawa – jest zapisem dialogu, toczącego się pomiędzy władzą kościelną a grupą pustelników szukających potwierdzenia swego stylu życia; z perspektywy wewnątrztekstowej *Reguła* ukazuje związek pomiędzy różnymi tradycjami monastycznymi. I wreszcie z punktu widzenia duchowości, *Reguła* stanowi duchową strukturę, której poszczególne elementy są tak ze sobą połączone, że wytyczają duchową drogę prowadzącą do Boga” – tamże, s. 20–21.

¹² Jak zauważa C. Gil: „Nie znamy okoliczności, kto i kiedy pierwszy wyszedł z tą inicjatywą. Najstarszy jej ślad znajduje się w aktach definitorium generalnego

wzięcia wzięła na siebie Konstancja z Myszkowskich Bużeńska¹³ z Mirowa. Fundacja tego klasztoru miała ogromne znaczenie nie tylko dla regionu, choćby ze względu na to, że był on w Krakowie jednym z pierwszych powstałych w duchu reformy trydenckiej.

W maju 1612 r. do Krakowa przybyły fundatorki¹⁴ (o które poproszono w Belgii, ponieważ belgijskie klasztory zostały założone przez uczennice św. Teresy) i jeszcze w tym samym roku do klasztoru wstąpiły pierwsze trzy Polki. Był to początek zakonu karmelitanek w Polsce, który od tego czasu rozwijał się dość dynamicznie (choć nie tak jak w innych krajach) i równomiernie. Jak podkreśla M. Borkowska:

W roku 1612 przyjeżdżające tu karmelitanki bose trafiły na optymalne w naszej historii warunki. Społeczeństwo katolickie było do wszelkich nowych fundacji przyjaźnie usposobione; a napływu kandydatek można było być pewnym, i rzeczywiście ta pewność nie zawiodła. Zakon zjawiający się w sławie niedawnej reformy oraz surowości życia wręcz spektakularnej mógł być pewien dobrego przyjęcia¹⁵.

Pierwsze miejsce lokacji karmelitanek to były budynki przy kościele św. Marcina¹⁶, wkrótce zburzono stary kościół, a budowa nowego¹⁷ stała się przyczyną konfliktu z sąsiadującymi klaryskami¹⁸.

Kandydatki do zakonu pochodziły „w połowie z rodzin szlacheckich, w połowie z mieszczańskich. Niekiedy były to rodziny bardzo zamożne

kongregacji włoskiej, gdzie pod dniem 18 maja 1610 r. zanotowano, że w przypadku założenia klasztoru sióstr w Krakowie, należy go przyjąć pod jurysdykcję zakonu”, C. G i l, *Karmelitanki Bose w Polsce*, Kraków 2011, s. 22.

¹³ Wdowa po Piotrze, staroście dobczyckim i brzeźnickim. Od 12 lat mieszkała przy klasztorze bernardynek w Krakowie (por. C. G i l, *Historia Karmelu Terezańskiego*, Kraków 2012, s. 104). Początkowo była ona wyznania kalwińskiego, w 1590 r. przyjęła katolicyzm i prowadziła działalność charytatywną, ostatecznie w 1618 r. sama wstąpiła do karmelitanek, zob. C. G i l, *Karmelitanki Bose...*, s. 23.

¹⁴ Było to pięć zakonnic wyznaczonych przez prowincjała flandryjskiego: jedna z zakonu w Brukseli, dwie z Mons, jedna z Lowanium i jedna z Fryzji. Po kilku latach wszystkie, oprócz Krystyny od św. Michała (przybyłej jako profeska z Lowanium) wróciły do Belgii.

¹⁵ M. B o r k o w s k a, *Polski krajobraz zakonny w roku 1612* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014, s. 29.

¹⁶ Najpierw była to zakupiona przez Mikołaja Zebrzydowskiego kamienica przy ul. Grodzkiej, zaś „z biegiem czasu otrzymały przy tej ulicy dwór księżnej Anny ze Stemberku Ostrogskiej, dwór Pieniążkowej [...] i Wawrzyńca Gembickiego”, B. J. W a n a t, *Zarys rozwoju klasztorów karmelitanek bosych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1612–1782)* [w:] *Czterysta lat karmelitanek...*, s. 31.

¹⁷ Obecnie (od 1816 r.) kościół ewangelicki.

¹⁸ Konflikt ten był przyczyną nawet kilkutygodniowej ekskomuniki rzuconej przez biskupa na przeora karmelitów bosych (w 1640 r.).

i znaczące w kraju, jak np. Zebrzydowscy czy Mniszchowie¹⁹. Ze względów finansowych nie było to bez znaczenia, bowiem takie profeski wносиły większe posagi. B.J. Wanat podkreśla, iż na fakt, że do zakonu powołania pojawiały się i w stanie mieszczańskim, i szlacheckim, i magnackim, wpływ miały uroczystości beatyfikacyjne i potem kanonizacyjne św. Teresy od Jezusa²⁰.

Uroczystości pobeatyfikacyjne i pokanonizacyjne w klasztorach karmelitów bosych w Polsce [...] organizowane z wielkim splendorem, gromadziły rzesze mieszkańców tych miast. Wierni zapoznali się z życiem i doktryną nowej świętej. Na jej cześć budowano ołtarze, nowe świątynie, malowano wizerunki, wydawano jej pisma²¹.

Pierwsze pokolenie polskich karmelitanek zapisało się znacząco w historii zakonu, badacze jako wybitne jednostki wymieniają przede wszystkim: Jadwigę Stobieńską (s. Anna od Jezusa)²², Magdalenę Hippolithównę (s. Magdalena od Krzyża), Mariannę Marchocką (m. Teresa od Jezusa)²³, z późniejszych okresów: Marię Cecylię Czartoryską (Maria Ksawera od Jezusa)²⁴, Jadwigę Józefę Teresę Wielhorską (Jadwiga od św. Jana od Krzyża)²⁵, Annę Julianę Kalkstein (Anna od Jezusa)²⁶.

Karmelitanki bose w pierwszym wieku istnienia na ziemiach polskich dokonały w sumie ośmiu fundacji: w Krakowie (1612), Lublinie (1624), Wilnie (1638), we Lwowie (1641), ponownie w Lublinie (1645), w Warszawie (1649), Poznaniu (1660) i ponownie w Krakowie (1725). Trzymały się w Polsce największych miast, ale – jak zauważa M. Borkowska – nie uchroniło ich to przed niejedną tułaczką²⁷. Zakonnice zmuszone były opuszczać klasztor,

¹⁹ www.karmel.pl (dostęp dnia 15 lutego 2015 r.).

²⁰ Beatyfikacji dokonał w 1614 r. Paweł V, a kanonizacji w 1622 r. Grzegorz XV.

²¹ B.J. W a n a t, *Zarys rozwoju klasztorów...*, s. 34.

²² Pierwsza Polka, która złożyła śluby w Karmelu Terezańskim, dzięki jej staraniom dokonano kolejnych fundacji.

²³ Żyła w latach 1603–1652. Zmarła w opinii świętości, była autorką pierwszej polskiej autobiografii mistycznej (i jednocześnie pierwszej polskiej autobiografii napisanej przez kobietę). Była przełożoną we Lwowie.

²⁴ Żyła w latach 1833–1928. Arystokratka, która wstąpiła do zakonu po śmierci męża. Przyczyniła się do odnowienia życia karmelitańskiego na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w.

²⁵ Żyła w latach 1836–1911.

²⁶ Żyła w latach 1842–1911. Fundatorka i wieloletnia przełożona klasztoru karmelitanek bosych w Przemyślu. Autorka dużej części pierwszego polskiego przekładu *Dziejów duszy* św. Teresy od Dzieciątka Jezus, a także jej zasługą jest wydanie tegoż przekładu.

²⁷ Por. M. B o r k o w s k a, *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim* [w:] *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX w.*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, Lublin 1999, s. 203.

Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie, na Wesołej, jako źródło...

a to z powodu epidemii, a to z powodu wojen, zakonnice krakowskie były w tym względzie szczególnie doświadczone²⁸.

Krakowski klasztor na Wesołej, ufundowany w 1725 r., to jedyny osiemnastowieczny klasztor karmelitański. Pochodzi z fundacji Jana Szembeka, kanclerza wielkiego koronnego i jego żony – Ewy z Leszczyńskich²⁹ i „jest jedynym klasztorem, który przechował pamiątki i tradycje Karmelu Polski przedrozbiorowej”³⁰; jedynym, bowiem wszystkie ufundowane w wieku XVII zostały zlikwidowane³¹.

DZIEŁA RĘKOPIŚMIENNE ZGROMADZONE W ARCHIWUM KLASZTORU NA WESOŁEJ

Jak napisał autor *Inwentarza o. Benignus od Chrystusa Króla OCD*:

Dział rękopisów biblioteki SS. Karmelitanek bosych długi czas był zagadką, nawet dla kół bliżej zainteresowanych. Otoczony był tajemnicą przeszłości z powodu ścisłej klauzury klasztornej, a zwłaszcza dla braku szczegółowego inwentarza – nie mówiąc już o katalogu³².

W archiwum³³ przechowywane są nie tylko rękopisy z całego okresu dziejów tego domu zakonnego (tj. od 1725 r.). W roku 1787 na Wesołą przeszły karmelitanki z zamkniętego³⁴ klasztoru przy ul. Grodzkiej –

²⁸ Dość wymienić takie doświadczenia krakowskich karmelitanek jak: np. epidemię z 1613 r. i ucieczkę do Gręboszowa, epidemię z 1622 i ucieczkę z miasta na ponad pół roku najpierw do Bolesławia nad Wisłą, potem do Ćmielowa czy epidemię czarnej ospy z 1651 r. – karmelitanki uciekły wówczas do Kielc. W czasie potopu szwedzkiego, dwa lata krakowskie siostry spędziły w Pradze. Por. C. G i l, *Karmelitanki Bose...*, s. 53–54, 57, 65. „Pod koniec sierpnia 1662 roku musiały opuścić Kraków zagrożony epidemią, poprzedzoną wielką powodzią” – tamże, s. 68–69.

²⁹ Do nowego zakonu przybyła m.in. Zofia Poniatowska – ciotka króla Stanisława Poniatowskiego.

³⁰ B. J. W a n a t, *Zarys rozwoju klasztorów...*, s. 44.

³¹ Pierwsze kasaty to lata 80. XVIII w., kolejne to wiek XIX (do 1865); zob. P. F. N e u m a n n, *Karmelitanki bose w dobie zaborów i w Polsce odrodzonej (1772–1939)* [w:] *Cztery lata karmelitanek...*, s. 46–49.

³² *Inwentarz rękopisów biblioteki ss. karmelitanek bosych w Krakowie na Wesołej*, oprac. o. Benignus od Chrystusa Króla OCD, s. 2, udostępniony przez ss. karmelitanki w klasztorze przy ul. Kopernika 44.

³³ Rękopisy to rzecz jasna nie wszystko, co można znaleźć w archiwum na Wesołej. Katalog starodruków liczy obecnie ok. 3 tysiące pozycji i są to niemal wyłącznie dzieła polskie (książki łacińskie, włoskie i francuskie są w pojedynczych egzemplarzach). Wszystkie te teksty to literatura religijna, poza dwiema pozycjami: popularną encyklopedią ks. Benedykta Chmielowskiego *Nowe Ateny* (Lwów 1755/1756) oraz pismami Jana Kochanowskiego (1639) – na temat starodruków, zob. C. G i l, *Życie codzienne karmelitanek...*, s. 93–100.

³⁴ Zamknięcia klasztoru przy ul. Grodzkiej dokonał Książe Prymas Michał Jerzy Poniatowski 9 października 1787 r.

będącego przecież pierwszym klasztorem karmelitanek bosych w Polsce, założonym w roku 1612 – przeniosły bibliotekę oraz cenne archiwum. Również dołączano do zbiorów tego archiwum manuskrypty ocalałe z innych zamykanych klasztorów karmelitańskich (np. warszawskiego). Ponadto biblioteka karmelitanek wzbogacała się dzięki darom współbraci karmelitów oraz innych dobrodziejów, niejednokrotnie również panny wstępując do zakonu, przynosiły z sobą cenne książki, np. bogato oprawione modlitewniki³⁵.

W tym zbiorze znajdują się polskie tłumaczenia (głównie z XVII i XVIII w.) dzieł wielkich świętych karmelu – Teresy od Jezusa i Jana od Krzyża, m.in.: żywoty, listy, notatki osobiste, pisma ascetyczne i mistyczne. Tłumaczenia te są sporządzane bądź to bezpośrednio z hiszpańskiego, bądź *via* łacina.

Znaczną część rękopisów stanowią ćwiczenia duchowne dla sióstr, rozmyślania, medytacje, nabożeństwa, opisy sakramentów i spisy modlitw (w tym zarówno modlitewniki tradycyjne, jak i zapis np. „modlitw wewnętrznych”). Wśród tych tekstów przewaga jest rękopisów z XVIII w., ale niemało jest także z wieków XVII czy XIX.

Ponadto w archiwum znajdują się: zbiory pieśni i kolęd, opisy Męki Pańskiej, pisma ascetyczne i nabożeństwa, traktaty teologiczno-ascetyczne. Warto wspomnieć także o tzw. drobnych pismach, jak: myśli, sentencje, notatki, wyjątki z książek, nauki. Pojedynczo wystąpiły także: listy duchowne, „komentarze” do tekstów biblijnych, czyli rozmyślania na bazie tekstu *Pisma Świętego*, pisane przez siostry (!), katechizm, kalendarz świętych patronów, brewiarz z przełomu XVII i XVIII w.

Z tekstów dostarczających bezpośrednią wiedzę na temat historii Karmelu w Polsce, należy wymienić: kroniki, opisy fundacji poszczególnych domów, żywoty karmelitanek³⁶ z XVII i XVIII w., a także inwentarz, księgi (np. profesji, zmarłych), zbiór zwyczajów czy instrukcje. Część rękopisów występuje w dubletach, siostry sporządzały kopie co cenniejszych dla zgromadzenia pozycji.

Niezwykle ważne jest to, iż niejednokrotnie autorkami wymienionych rękopisów są siostry zakonne, a jak wiemy pisarstwo³⁷ kobiet w dobie średniopolskiej nie było czymś powszechnym. Oczywiście w zbiorze są również liczne pozycje napisane przez mężczyzn, głównie karmelitów bosych i ich wartość jest także bardzo duża.

³⁵ Por. *Inwentarz rękopisów biblioteki...*, s. 2–4.

³⁶ Najbardziej znany jest żywot Teresy od Jezusa – Marianny Marchockiej, opracowany przez C. Gila OCD i wydany drukiem: [Teresa od Jezusa (Marianna Marchocka)], *Autobiografia mistyczna i inne pisma*, oprac. C. Gil, Kraków 2010.

³⁷ Pisarstwo kobiet rozumiane jest tu zarówno jako umiejętność pisania, jak i (przede wszystkim) tworzenie tekstów.

Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie, na Wesolej, jako źródło...

PERSPEKTYWY BADAŃ FILOLOGICZNYCH

Archiwum sióstr karmelitanek na Wesolej było (i jest) przedmiotem zainteresowania przede wszystkim teologów duchowości, choćby ze względu na przechowywaną w archiwum – wspomnianą – *Autobiografię mistyczną* matki Marchockiej czy inne pisma mistyczno-ascetyczne. Rzecz zrozumiała, że zbiory te wykorzystywane były w pracach pisanych przez duchownych, głównie karmelitów, jak np.: Jerzego Wiesława Gogolę OCD³⁸, Dominika Widera OCD³⁹, ks. Jerzego Misiurka⁴⁰. Zasobność archiwum i popularność duchowości karmelitańskiej w Polsce otwiera przed badaczami teologii duchowości jeszcze sporo dróg.

Również niejednokrotnie źródła te były przedmiotem badań historyków i historyków literatury, wystarczy wymienić takich badaczy, jak: Halina Popławska⁴¹, Karolina Targosz⁴², Katarzyna Kaczor-Scheitler⁴³, Małgorzata Borkowska OSB⁴⁴, Benignus Józef Wanat OCD⁴⁵, Elwira Buszewicz⁴⁶.

Niewątpliwie najbardziej kompleksowo opracowaniem historii i zwyczajów karmelitanek bosych w Polsce zajął się Czesław Gil OCD. Opublikował on wiele monografii na temat polskich karmelitanek, z których szczególnie istotne są: *Karmelitanki bose w Polsce* (2011), *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX w.* (1997), *Słownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914* (1999). Opracował także życiorysy poszczególnych karmelitanek⁴⁷. Informacje o żeńskiej gałęzi zakonu zamieścił

³⁸ Por. np. *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej, karmelitanki bosej, 1603–1652. Studium z duchowości karmelitańskiej*, Kraków 1995.

³⁹ Por. *Sakrament pokuty w życiu mniszek według wskazań św. Teresy od Jezusa* [w:] *Cztery lata karmelitanek...*, s. 240–249.

⁴⁰ Por. *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*. T. 1: W. X–XVII, Lublin 1994 (tu fragm.: *Życie duchowe matki Teresy od Jezusa Marchockiej OCD zm. 1652 w świetle jej autobiografii mistycznej*, s. 341–350).

⁴¹ Por. np. *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce. (XVII–XVIII w.)*, Gdańsk 2006.

⁴² Por. *Piórem zakonniczy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002.

⁴³ Por. *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII w.*, Łódź 2005.

⁴⁴ Por. *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002; *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich z XVII–XVIII w.*, Warszawa 1996.

⁴⁵ Por. *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979.

⁴⁶ Por. *Poetycka obecność karmelitanek bosych w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej* [w:] *Cztery lata karmelitanek...*, s. 143–162.

⁴⁷ Warto wymienić opracowania książkowe: *Księżna w trepkach. Matka Maria Ksawera Czartoryska karmelitanka bosa 1833–1928*, Kraków 2000; *Ku Chrystusowej pełni. Matka Teresa Marchocka karmelitanka bosa 1603–1652*, Kraków 1993.

także w ogólnych opracowaniach o zakonie karmelitańskim, jak np. *Historia Karmelu Tereziańskiego* (Kraków 2002).

Próbując wskazać perspektywy badań, należy zaznaczyć, że ani badania z teologii duchowości, ani historii (czy to kościoła, czy Polski, czy literatury) nie zostały wyczerpane i pozostaje wiele do zrobienia, choćby ze względu na wielość dostępnych u karmelitanek źródeł. Przestrzeń do podjęcia nowych badań – w moim przekonaniu, czyli opinii językoznawcy – otwiera się w dużej mierze dla filologów.

Przed wszystkim źródła znajdujące się w archiwum karmelitanek na Wesołej są cennym materiałem dla badań diachronicznych⁴⁸. Mogłyby zostać włączone do korpusu tekstów służących do opracowania powstającego słownika języka XVII w. i I poł. XVIII w.⁴⁹ lub posłużyć jako źródła do innych opracowań leksyki i frazeologii doby średniopolskiej i nowopolskiej⁵⁰. Ponadto po teksty te mogliby sięgać badacze różnych subdyscyplin językoznawstwa, takich jak: socjolingwistyka, teolingwistyka czy pragmalingwistyka (interesujące mogłoby być spojrzenie na akty mowy występujące w tych tekstach, czy np. zbadanie struktury dyrektyw w tekście klasztornej reguły; zbadanie wpływu grupy społecznej i jej struktury [wspólnoty zakonnej] na kształt tych tekstów).

Zróżnicowanie tych źródeł otwiera również drogę do badań nad gatunkami tekstów⁵¹, na pełne opracowanie czeka m.in. struktura średniopolskiego tekstu modlitewnego, jego typy i funkcje; ćwiczenia duchowne czy dialog duchowny jako gatunek tekstu itp. (por. też przypis 50). Pod względem genologicznym bardzo interesującymi zabytkami są teksty pasyjne, które są niezwykle ciekawe nie tylko ze względu na gatunek, ale także przez wzgląd na zastosowaną w nich leksykę, językowe sposoby obrazowania itp.⁵²

W poszczególnych typach tekstów warte uwagi są szczegółowe zagadnienia językoznawcze, jak chociażby formy adresatywne w tekstach medytacji czy w innych tekstach formacyjnych przeznaczonych dla nowicjuszek. Każdy

⁴⁸ Język wieków XVII–XIX, w tym zmiany wewnątrzjęzykowe, grafia, ortografia, zapożyczenia itp.

⁴⁹ Por. http://sxvii.pl/podstawy_materialowe (dostęp dnia 22 lutego 2016 r.).

⁵⁰ Przyjmuję periodyzację historii języka polskiego za Z. K l e m e n s i e w i c z e m, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

⁵¹ Kwestią tą zajmowała się H. Popławska, pisała m.in. o twórczości biograficznej, poetyckiej czy dramatycznej; szerzej można by zbadać jednak takie nieopracowane teksty, jak: dialog duchowny, list duchowny, testament duchowny, medytacje, rozmyślenia, ćwiczenia duchowne itp.

⁵² Obecnie tekstami pasyjnymi zajmuje się prof. dr hab. Maciej M ą c z y ń s k i, zob. np. *Człowieczeństwo Chrystusa w świetle leksyki XVII-wiecznych medytacji norbertańskich* [w:] *W kręgu dawnej polszczyzny*, T. 1, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, Kraków 2016, s. 141–150.

Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie, na Wesolej, jako źródło...

zabytek zapisany przez zakonnice zawiera także pewien językowy obraz świata, którego rekonstrukcja może dostarczyć cennych informacji i o języku, i o kulturze minionego czasu i danej wspólnoty.

Epistolografia zakonna to następna sfera, która może dostarczyć filologom wielu ciekawych wniosków, dotyczących struktury, leksyki czy innych zjawisk językowych. Ponieważ wśród zachowanych rękopisów znajdują się również tłumaczenia⁵³, wskazuje to możliwości do badań translacyjnych.

W oparciu o opisywane źródła można prowadzić także interesujące badania onomastyczne⁵⁴. Przede wszystkim badanie imion zakonnych jako warstwy antroponimii polskiej jest szczególnie cenne dla rozwoju tej subdyscypliny. Nad imionami zakonnymi można prowadzić zarówno badania materiałowe, jak i teoretyczne (terminologia czy historia), a imiona karmelitanek są do tego bardzo dobrym i kompletnym materiałem, bowiem nowicjuszek w tym zakonie zmieniają swoje imiona podczas obłóczyn, niejednokrotnie przyjmując nawet po trzy imiona oraz tytułaturę, a więc materiał jest bardzo złożony i bogaty. Dostarcza także jednostek⁵⁵, które nie występują w nazewnictwie świeckim, co uzupełnia korpus polskich onimów.

ZAKOŃCZENIE

Zbiory archiwum karmelitanek bosych na Wesolej – klasztoru z pasjonującą historią, znajdującego się w sercu Krakowa – są imponujące i otwierają wiele możliwości badawczych, a jedną z przyczyn tego jest to, iż we wszystkich zakonach terezańskich lektura religijna była bardzo istotnym elementem formacji. Karmelitanki czytały zarówno wydane książki, jak i rękopiśmienne teksty pisane przez zakonników lub zakonnice, a także, np. sporządzane wypisy z książek. Kwestia, ile poszczególni badacze i reprezentowane przez nich dyscypliny naukowe będą czerpać z tego obfitego źródła, jest natomiast sprawą otwartą.

⁵³ Głównie z łaciny i hiszpańskiego, ale także z francuskiego.

⁵⁴ Obecnie jestem w trakcie przygotowywania monografii na temat męskich i żeńskich karmelitańskich imion zakonnych. Do tej pory ukazało się kilka artykułów mojego autorstwa dotyczących tej tematyki, zob. np. *Maria jako imię zakonne*, „Onomastica”, R. 59: 2015, s. 137–152; *Męskie imiona zakonne jako specyficzna warstwa antroponimii polskiej* [w:] *Zbliżenie: literatura – kultura – język – translatoryka*, red. I. Fijałkowska-Janiak [i in.], Gdańsk 2011, s. 204–212; *Imię zakonne – znakiem religijności i tożsamości* [w:] *Język tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2015, s. 209–222; *Imiona siostr Karmelitanek Dzieciątka Jezus z drugiej połowy XX wieku*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Folia 80. Studia Linguistica V”, 2010, s. 277–289.

⁵⁵ Np. *Sebalda*, *Ankaltara*, *Immakulata*, *Annunciata* i wiele innych.

BIBLIOGRAFIA

- M. Borkowska, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002
- M. Borkowska, *Polski krajobraz zakonny w roku 1612* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014
- M. Borkowska, *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim* [w:] *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX w.*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, Lublin 1999
- M. Borkowska, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich z XVII–XVIII w.*, Warszawa 1996
- E. Buszewicz, *Poetycka obecność karmelitanek bosych w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014
- C. Cicconetti, *Historia Reguły* [w:] *Droga Alberta*, Rzym–Barrington 1989
- C. Gil, *Historia Karmelu Terezańskiego*, Kraków 2002
- C. Gil, *Karmelitanki Bose w Polsce*, Kraków 2011
- C. Gil, *Księżna w trepkach. Matka Maria Ksawera Czartoryska karmelitanka bosa 1833–1928*, Kraków 2000
- C. Gil, *Ku Chrystusowej pełni. Matka Teresa Marchocka karmelitanka bosa 1603–1652*, Kraków 1993
- C. Gil, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997
- J.W. Gogola, *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej, karmelitanki bosej, 1603–1652. Studium z duchowości karmelitańskiej*, Kraków 1995
- G. Helewa, *Słowo Boże a Reguła Karmelu* [w:] *Reguła Karmelu. Nowe horyzonty*, przeł. s. Emmanuela (M. Pliś), Kraków 2001
- Karmelici bosi w Polsce 1605–2000. Księga jubileuszowa*, red. C. Gil, Kraków 2005
- Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974
- M. Mączyński, *Człowieczeństwo Chrystusa w świetle leksyki XVII-wiecznych medytacji norbertańskich* [w:] *W kręgu dawnej polszczyzny*, T. 1, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, Kraków 2016
- J. Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*. T. 1: W. X–XVII, Lublin 1994
- P.F. Neumann, *Karmelitanki bose w dobie zaborów i w Polsce odrodzonej (1772–1939)* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014
- H. Popławska, *Autobiografia mistyczna* [w:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995
- H. Popławska, *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce (XVII–XVIII wiek)*, Gdańsk 2006
- K. Targosz, *Piórem zakonniczy. Kronikarki w Polsce w XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002
- [Teresa od Jezusa (Marianna Marchocka)], *Autobiografia mistyczna i inne pisma*, oprac. C. Gil, Kraków 2010
- K. Waajiman, *Reguła Karmelu z perspektywy historycznej* [w:] *Reguła Karmelu. Nowe horyzonty*, przeł. s. Emmanuela (M. Pliś), Kraków 2001

Rękopisy z archiwum karmelitanek bosych w Krakowie, na Wesołej, jako źródło...

- B.J. Wanat, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979
- B.J. Wanat *Zarys rozwoju klasztorów karmelitanek bosych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1612–1782)* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014
- D. Wider, *Sakrament pokuty w życiu mniszek według wskazań św. Teresy od Jezusa* [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012*, red. E. Buszewicz, A. Smagacz, Kraków 2014
- E. Wieczorek, *Imiona siostr Karmelitanek Dzieciątka Jezus z drugiej połowy XX wieku*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Folia 80. Studia Linguistica V”, 2010
- E. Wieczorek, *Męskie imiona zakonne jako specyficzna warstwa antroponimii polskiej* [w:] *Zbliżenie: literatura – kultura – język – translatoryka*, red. I. Fijałkowska-Janiak [i in.], Gdańsk 2011
- J. Zieliński, *Tajemnice góry Karmel. U karmelitańskich źródeł*, Kraków 2002
- E. Zmuda, *Imię zakonne – znakiem religijności i tożsamości* [w:] *Język tożsamości*, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2015
- E. Zmuda, *Maria jako imię zakonne*, „Onomastica”, R. 59: 2015

SUMMARY

Ewa Zmuda

MANUSCRIPTS FROM THE ARCHIVES OF THE DISCALCED CARMELITES
IN KRAKOW IN WESOŁA DISTRICT AS THE SOURCE OF LINGUISTIC RESEARCH

Apart from the brief introduction to the rules and history of the Discalced Carmelite nuns order in Poland, the article also presents the resources in the archives of the Discalced Carmelites convent at Kopernika Street in Krakow (the manuscript section of more than 200 historical pieces is mainly described).

Moreover, the perspectives (especially for philologists) of research into the objects of historical value stored in Carmelite archives have been sketched. They range from diachronic research, through the research into text genres to detailed linguistic analyses.

KEY WORDS: THE DISCALCED CARMELITE NUNS ORDER – THE RULE OF SAINT ALBERT –
MANUSCRIPTS FROM THE 17TH AND 18TH CENTURIES – LINGUISTIC RESEARCH

Ewa Zmuda – e-mail: e.zmuda22@gmail.com